

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ЗА РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

УДК: 274/278-76(477)«1917/1921»

Сітарчук Роман

доктор історичних наук, професор, перший проректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

allmail@pnpu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-0280-6844

ОСОБЛИВОСТІ МІСІОНЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОТЕСТАНТІВ У ПЕРШІ РОКИ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

У статті висвітлені деякі аспекти місіонерської діяльності протестантів у 20-ті рр. ХХ століття – період становлення їх об'єднань (союзів) в українських землях. Розглянуто міжконфесійні відносини євангелістів, фактори, що впливали на їх динаміку та напрямки, в контексті політики влади щодо їхніх організацій.

Ключові слова: відносини, діяльність, конфесія, місіонерство, політика влади, протестанти, чинник.

Місіонерська робота, проповідь Євангелія є одними із основних чинників у діяльності пізніх протестантських організацій (адвентистів сьомого дня, баптистів, євангельських християн, п'ятдесятників). Вони зумовлюються не лише загальними канонічними доктринами цих конфесій, але й обов'язковою необхідністю для кожного віруючого у його стремлінні до спасіння. Місіонерству, засобам його здійснення громади різних рівнів завжди приділяли значну увагу. При цьому на вернення нових віруючих нерідко відбувалося з виявленням розбіжностей у поглядах з іншими протестантськими об'єднаннями, а відтак – із взаємною конфронтацією з опонентами. Особливо багатогранними, динамічними й насиченими міжконфесійні відносини в протестантів були в 20-ті рр. минулого століття, коли формувалися їхні церковні організації й визначалися вектор і темпи майбутнього розвитку в українських землях.

Місіонерство й міжконфесійні стосунки висвітлювалися в працях таких авторів як Л. Мітрохін [10], З. Калінічева [9], А. Парасей, М. Жукалюк [12], також в «Історії євангельських християн-баптистів в ССРСР» [8] та інших. Утім, у них розглядався переважно загальносоюзний (загальноросійський) аспект, тому фактично не з'ясовані окремі питання, які стосуються розвитку протестантизму саме в Україні.

Метою наукової розвідки є дослідження місіонерства протестантських об'єднань у перші роки становлення радянської влади в Україні у розрізі таких завдань: виявлення напрямів і засобів популяризації віровчень протестантів, вивчення їхніх міжконфесійних стосунків, зумовлених місіонерською роботою.

У 20-ті рр. ХХ ст., завдяки проголошенню більшовицькою владою деяких свобод, релігійні течії в радянській Україні намагалася віднайти власну нішу в духовній сфері, і цей пошук супроводжувався агітацією, популяризацією свого віровчення. Зокрема, українські баптисти визначили євангелізацію на місцях і місію найпершими завданнями духовної діяльності, для забезпечення яких наголошувалося на необхідності утворення кас взаємодопомоги для наближених і для утримання «благовісників» [11, с. 41].

Особливістю в наверненні нових віруючих було прийняття людиною протестантської віри свідомо, в зрілому віці, а не у ранньому дитинстві. Звідси й труднощі завдань, які покладалися на протестантських проповідників, – уміння переконати наближеного у тому, що їхня віра справжня, бажана для Бога. Тому проповідники, благовісники конфесій користувалися заслуженою повагою віруючих і матеріально заохочувалися. Щоправда коштів для проїзду, проживання, харчування місіонерів за-

вжди бракувало, що гальмувало їх роботу. Проте, ще більшою перешкодою в цьому були адміністративні обмеження, зокрема не дозволялася агітація за межами молитовних будинків, для працівників місії вводилися обов'язкові постановки на облік та зняття з нього під час поїздок у межах країни тощо.

За таких умов для протестантів постійним і найдієвішим засобом популяризації свого віровчення ставали обряди хрещення, що проводилися, зазвичай, на берегах річок у теплу пору року. Це дійство громади перетворювали на грандіозне духовне свято, яке не залишало байдужими присутніх. Під впливом побаченого частина з них зацікавлювалася вченням, починала відвідувати молитовні збори, а згодом, прийнявши хрещення, такі особи ставали членами громади протестантів. Так, улітку 1926 р. після проведення двох обрядів хрещення миколаївська громада євангельських християн поповнилася 83 віруючими [15, арк. 13], а шепетівська громада євангельських християн, яка вже мала 403 члени, зросла на 64 віруючих [18, арк. 20].

Зрозуміло, що збільшення кількості адептів протестантів викликало стурбованість у представників влади на місцях. І хоча згідно з інструкцією Народного комісаріату юстиції від 10 листопада 1920 р. дозволялося безперешкодне проведення *«привселюдних релігійних церемоній (обрядів хрещення в євангелістів, баптистів, адвентистів), якщо вони не порушують громадського порядку, і якщо в тому регіоні не поширюються епідемія або бандитизм»* [19, арк. 5 зв.], все ж на місцях всіляко перешкоджали проведенню протестантами хрещення нових віруючих.

Першопричиною такої позиції місцевої влади були передовсім вказівки уряду, а фактично – більшовицького партійного керівництва. Зокрема в серпні 1924 р. Народний комісаріат внутрішніх справ УСРР розіслав усім губернським адмінвідділам таємний циркуляр, в якому наголошувалося, що протестанти обряд хрещення *«використовують для вербування нових членів та з агітаційною метою взагалі»*. Місцевій владі, для припинення таких явищ у майбутньому, пропонувалося заборонити їх здійснювати у святкові дні та в людних місцях [4, арк. 65; 2, арк. 53].

На місцях з винахідливістю виконувалися вказівки *«згори»*. Так для кожного хрещення громаду змушували брати окремий дозвіл у місцевому виконкомі, вказуючи причину, місце й час здійснення обряду хрещення [6, арк. 119]. Деякі виконкоми обклали подачу таких заяв гербовим збором. Знаходилися й інші причини аби не дати дозвіл на проведення обряду: начебто недостатня організація заходу, місцезнаходження водоймища за межами території розташування громади, негода і низька температура води в річці тощо.

На масштаби й темпи місіонерства серед протестантів впливали і їхні міжконфесійні стосунки. Найдавнішими й найтіснішими вони були між баптистами й євангельськими християнами, оскільки ці течії мали дуже близькі доктринальну й соціальну «ніші», схожу перспективу сфери впливу. Це, за словами Л. Мітрохіна, робило їх і союзниками, й конкурентами на ниві Божій, ставило питання про взаємовідносини обох церков [10, с. 371]. Справа об'єднання цих конфесій в українських землях розпочалася ще до радянських часів, але лише у травні–червні 1920 р. відбувся спільний з'їзд євангельських християн і баптистів, на якому схвалено рішення про їх злиття в один союз. Однак, завдяки багатьом нерозв'язаним питанням воно залишилося лише на папері. У 1923 р. баптисти ще раз спробували об'єднатися, але на той час лідери євангельських християн, зокрема І. Проханов, намагалися налагодити зв'язки з православною «Живою церквою», і тому злиття двох протестантських союзів не відбулося [8, с. 158–159, с. 192–194].

Через два роки Пленум Ради Союзу баптистів СРСР констатує дедалі частіші непорозуміння з євангельськими християнами схвалив резолюцію, в якій наголошувалося, що *«Ленінградський керуючий центр союзу, що називає себе євангельськими християнами, всю свою енергію й засоби, як і раніше, спрямовує не на справу євангелізації, що було б його першочерговим завданням, а на руйнування громад баптистів»* [10, с. 373–374]. Керівництво баптистів заборонило своїм громадам допускати на засідання проповідників євангельських християн і планувало звернутися до світового союзу з проханням про позбавлення І. Проханова його віце-президентської посади.

В УСРР взаємини між баптистами та євангельськими християнами розвивалися, загалом, у тому ж напрямку, що й на загальносоюзному рівні, хоча конфронтація між течіями, особливо на рівні громад, була значно меншою. Про це свідчили численні

спроби їх об'єднання. Так у 1924 р. в Харкові виникла ініціативна група, метою якої було злиття місцевих євангельських християн та баптистів, але це не дозволив здійснити керівник організації баптистів [6, арк. 221–222]. У Волинській окрузі євангельські християни і баптисти домовилися про взаємне допущення на богослужіння своїх колишніх членів [13, арк. 196 зв.]. У 1925 р. в Житомирській окрузі представники двох течій звернулися до влади за дозволом на проведення об'єднуючого з'їзду, але позитивної відповіді не отримали. Більше того, республіканські урядові структури наказали своїм місцевим підрозділам попередити спроби злиття баптистів та євангельських християн.

У другій половині 20-х рр., після відповідних настанов керівних органів обох союзів відносини на рівні їхніх регіональних організацій змінилися на конфронтаційні, почастишали випадки взаємних «непорозумінь». Наприклад, євангельські християни Прилуцької округи вигнали баптиста, який випадково завітав на їхнє зібрання [14, арк. 547]. У Кременчуцькій окрузі відомий факт вимикання відлученими баптистами електричного струму в молитовному будинку своїх колишніх одновірців-євангельських християн, щоб зашкодити їхньому зібранню [16, арк. 133]. Деякі ж громади євангелістів узагалі зверталися до органів влади з проханням про закриття організацій своїх опонентів [1, арк. 134].

Протистояння між конфесіями баптистів та євангельських християн тривало до кінця 20-х рр. У 1928 р. на засіданні розширеної Ради Всеукраїнського союзу об'єднань баптистів зазначалося, що «вплив майже всіх сектантів віднав, а от «проханівці» (євангельські християни. – Р. С.) продовжують руйнувати наші громади, приймають відлучених» [17, арк. 133]. На думку Л. Мітрохіна, стосунки між баптистами та євангельськими християнами залежали передусім від внутрішньоконфесійної кон'юнктури, й об'єднання між ними не відбулося через відмінність у питаннях культу та значною мірою через амбітність їх керівників. Додамо, що не останню роль у цьому зіграли дії влади, яка боялася виникнення єдиного потужного союзу, а тому намагалася загострити стосунки між конфесіями.

Не применшуючи значення зовнішніх впливів на діяльність протестантських організацій, водночас зазначимо, що вона залежала й від внутрішньої стійкості громад, яка зумовлювала їх цілісність і зростання. У другій половині 20-х – на початку 30-х рр. віруючі старшого покоління, витримавши суворі царські лихоліття, становили вже незначну частину складу громад і не могли визначати загальну духовну атмосферу в організаціях. Водночас зросла кількість прибічників «зручного християнства», так званих «економістів», котрі рідко відвідували молитовні зібрання, формально читали «Слово Боже», не особливо переймалися місіонерською діяльністю. Новий сильний потік руйнував жорсткі межі євангельської віри й організації, штовхав її до зближення із «земними» турботами й уподобаннями. Про це неодноразово заявляли, зокрема, лідери євангельських християн [10, с. 165–166]. На кризові явища в розвитку своєї течії вказували й адвентисти сьомого дня, пов'язуючи їх з поширенням на початку 20-х рр. у віровченні реформізму. Особливо значним вплив останнього став наприкінці 20-х рр., коли реформізм сформувався як окрема течія в адвентизмі [7, арк. 82]. Християни євангельської віри у 20-ті рр. фактично не мали кризових явищ у віровченні, яке на той час ще поставало, водночас завдяки швидким темпам кількісного зростання вони більшою мірою, страждали від аморфності своїх громад та слабкої дисципліни.

Для протиборства з внутрішньоконфесійними кризовими явищами керівники організацій протестантів уживали різних заходів. Найбільш розповсюдженим і водночас останнім аргументом у боротьбі за єдність та чистоту рядів у громадах стало виключення неблагонадійних віруючих з їхнього складу. Подібні «чистки», незважаючи на конкурентну діяльність опонентів, розпочали у другій половині 20-х рр. усі протестантські об'єднання. На всеукраїнських та регіональних з'їздах схвалювалися рішення про виключення тих, хто вступив до організацій з корисливими намірами, хто не дотримувався основних канонів учення, тих, хто «просяк атеїзмом» тощо [15, арк. 13; 14, арк. 431].

Водночас запроваджувалися більш жорсткі умови прийому до громад нових членів. Так баптисти ввели випробувальний термін для бажаючих прийняти віру – «наближенні», зобов'язали їх відвідувати масові зібрання, брати активну участь у житті гро-

мади, лише тоді вони могли стати повноправними членами організацій [17, арк. 45 зв.; 5, арк. 6; 3, арк. 13]. Адвентисти сьомого дня на П'ятому всесоюзному з'їзді в Москві (1924 р.) рекомендували громадам бути «*дуже обережними під час зарахування нових членів, а саме прийняття проводити в присутності рукопокладеного проповідника, відповідно до церковного обряду*» [12, с. 39–40]. Разом із тим, кризові явища в розвитку релігійних громад у 20–30-ті рр. можна вважати й закономірними, оскільки це відбувалося на зламі устроїв, у час становлення нової, радянської, системи, яка проголосила курс на побудову атеїстичного суспільства.

Отже, державна політика внесла значні корективи в діяльність конфесій, змусила їх керівників ухвалювати небажані для організацій рішення, що призвело до конфлікту з частиною віруючих. Кризові явища в діяльності протестантських організацій, й особливо в місіонерстві, зумовлювалися за умов відносної свободи віросповідань також жорсткою конкуренцією з іншими євангелістами. Відбувалася неминуха ревізія вчення опонентами як з середини організацій, так і ззовні. Суперечності та протиріччя в розвитку конфесій траплялися й раніше, однак стали більш гострими, а отже – помітнішими, у зв'язку зі швидким зростанням кількості віруючих.

Стабілізація у розвитку протестантських організацій відбулася, на нашу думку, наприкінці 20-х рр. у зв'язку із запровадженням певних заходів із боку протестантських керівників, зменшенням приросту віруючих, а також репресивною за змістом політикою більшовицької влади у 30-ті рр., що обмежила можливості для будь-яких із напрямків діяльності всіх конфесій. Всі протестантські союзи були поставлені владою в однакові умови існування, а точніше – були позбавлені можливості діяти як церковні організації. У зв'язку з цим колишні проблеми міжконфесійного суперництва втратили свою актуальність, адже йшлося взагалі про виживання громад.

Джерела та література

1. Державний архів Запорозької області (далі – ДАЗО), ф. 1, оп. 1, спр. 129.
2. ДАЗО, ф. 316, оп. 1, спр. 1.
3. ДАЗО, оп. 3, спр. 225.
4. Державний архів Одеської області, ф. 1430, оп. 1, спр. 34.
5. Державний архів Полтавської області, ф. 9032, оп. 1, спр. 50.
6. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО), – ф. 845, оп. 2, спр. 937.
7. ДАХО, ф. 845, оп. 2, спр. 1096.
8. *История евангельских христиан-баптистов в СССР*. (1989). Москва: Издание Всесоюзного совета евангельских христиан-баптистов, 624 с.
9. Калиничева, З.В. (1972). *Социальная сущность баптизма (1917–1929 гг.)*. Ленинград: Наука, 140 с.
10. Митрохин, Л.Н. (1997). *Баптизм и современность (философско-социологические очерки)*. Санкт-Петербург : РХГИ, 480 с.
11. Обращение Правления ВСОБ ко всему братству баптистов на Украине (от 1 июля 1925 года) (1926). *Баптист Украины*, № 1, с. 41–42.
12. Парасей, А.Ф., Жукалюк, Н.А. (1997). Бедная, бросаемая бурей. *Исторические очерки к 110-летию юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине*. Київ: Джерело життя, 40 с.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ), ф. 5, оп. 2, спр. 200.
14. ЦДАВОУ, ф. 5, оп. 2, спр. 951.
15. ЦДАВОУ, ф. 5, оп. 2, спр. 2180.
16. ЦДАВОУ, ф. 5, оп. 3, спр. 263.
17. ЦДАВОУ, ф. 5, оп. 3, спр. 264.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), ф.1, оп. 20, спр. 1846.
19. ЦДАГОУ, ф.1, оп. 20, спр. 2006.

References

1. Derzhavnyi arkhiv Zaporozkoi oblasti (dali – DAZO), f. 1, op. 1, spr. 129.
2. DAZO, f. 316, op. 1, spr. 1.
3. DAZO, op. 3, spr. 225.
4. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti, f. 1430, op. 1, spr. 34.
5. Derzhavnyi arkhiv Poltavskoi oblasti, f. 9032, op. 1, spr. 50.
6. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti (dali – DAKhO), – f. 845, op. 2, spr. 937.
7. DAKhO, f. 845, op. 2, spr. 1096.
8. Istoriya evangeliskih hristian-baptistov v SSSR. (1989). Moskva: Izdanie Vsesoyuznogo so-veta evangeliskih hristian-baptistov, 624 s.
9. Kalinicheva Z. V. (1972). Sotsialnaya suschnost baptizma (1917–1929 gg.). Leningrad. : Nauka, 140 s.
10. Mitrohin L. N. (1997). Baptizm i sovremennost (filosofsko-sotsiologicheskie ocherki). Sankt-Peterburg : RHGI, 480 s.
11. Obraschenie Pravleniya VSOB ko vsemu bratstvu baptistov na Ukraine (ot 1 iyulya 1925 goda) (1926). Baptist Ukrainyi, № 1, s. 41–42.
12. Parasey A. F., Jukalyuk N. A. (1997). Bednaya, brosaemaya bureyu. Istoricheskie ocherki k 110-letnemu yubileyu TSerkvi adventistov sedmogo dnya v Ukraine. Kiiv: Djerelo jittya, 40 s.
13. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVOU), f. 5, op. 2, spr. 200.
14. TsDAVOU, f. 5, op. 2, spr. 951.
15. TsDAVOU, f. 5, op. 2, spr. 2180.
16. TsDAVOU, f. 5, op. 3, spr. 263.
17. TsDAVOU, f. 5, op. 3, spr. 264.
18. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHO), f.1, op. 20, spr. 1846.
19. TsDAHO, f.1, op. 20, spr. 2006.

Roman Sitarchuk

SPECIFIC FEATURES OF PROTESTANT MISSIONARY ACTIVITY IN THE EARLY YEARS OF SOVIET RULE IN UKRAINE

Missionary activity was one of the key aspects of the late Protestant activity (seventh-day Adventists, Baptists, Evangelical Christians, Pentecostals) in the 1920's, since the Soviet decree of religious freedom allowed them to form their own communities on the territory of Ukraine. Highly qualified preachers spread the gospel doctrine. However, the most effective means of involving new members into communities was believers' baptism. The local authorities did their best to reduce the missionaries' activities as well as the community ceremonial activity in every possible way. This was due to the policy of the Bolshevik Party, which in fact proclaimed atheism a state ideology.

The relations inside the religious denomination influenced the pace and expansion of Protestant missionary activity and that was mainly due to the confrontation at the level of the governing bodies, but as for the communities there was a tendency to unite. Arguments inside the religious denomination and local authorities that feared the emergence of powerful Protestant communities prevented the spread of this process.

The increase in the number of believers resulted in decreasing the purity of their members, so the Protestant authorities started regulating the procedure for admitting new members more rigorously, and the most unreliable were excluded from their communities. These actions helped to stabilize the development of the Evangelical denominations in late 1920's, and it worked out for the benefit of the repressive state policy during this period.

Keywords: relations, activity, denomination, missionary, government policy, Protestants, factor.